

Рис.6

Рис.7

Рис.8

Джерела та література

1. Археологія Української РСР: в 3-х т./Відп. ред. В.Й. Довженок. – Наук. Думка, 1975. – Т. Ранньослов'янський та давньоруський періоди. – 502 с.
2. Власова Г.М. Дослідження городища у Звенигороді в 1953-1955 рр.,// «Доповіді і повідомлення Львівського історичного музею», вип. 1. – С. 119-131.
3. Гончаров В. К. Райковецьке городище. – Изд-во. АН УССР, Київ, 1950. – 219 с.
4. Изюмова С.А. Техника обработки кости в дяковское время и в Древней Руси//КСИИМК.- Вып. 30. – 1949. – С. 15-25.
5. Колчин Б.А. Обработка кости// Археология СССР Древняя Русь. Город, замок, село. – Под ред. Б.А. Рыбакова.-Изд-во. «Наука», Москва, 1973.– 432 с.
6. Прищепа Б.А. Дослідження поселення ранніх слов'ян у Пересопниці//Археологічні дослідження Львівського університету. - 2010. – Вип. 13. – С. 276-295.
7. Ратич О.О. Древньоруські вироби з кости і рогу, знайдені на території Галицької і Волинської земель//МДПВ. - 1959. – Вип. 2. – С. 119-131.
8. Рыбаков Б. А. Ремесло древней Руси. М.— Л., Изд-во. АН СССР, 1948. – 792 с.
9. Сергеева М.С. К вопросу о локальных традициях в древнерусском косторезном ремесле (на примере Киева и Воинской Гребли)//МДАСУ. – 2011. - Вып. 11.- С. 240-251.
10. Сергеева М.С. Косторізна справа у стародавньому Києві. – 256 с. – К., 2011
11. Терський С.В. Пересопниця. Краєзнавчий нарис. Рівне, «Азалія», 2003. – 160 с..
12. Шовкопляс Г.М. Про косторізне ремесло в Стародавньому Києві// Середні віки на Україні. - Вип.2. - К.:Наук. думка,1973. – С. 109-122.

УДК 904 : 726.95

О.В. Жарська

ХРЕСТИ –ЕНКОЛПІОНИ З ФОНДІВ КУЛЬТУРНО- АРХЕОЛОГІЧНОГО ЦЕНТРУ «ПЕРЕСОПНИЦЯ»: ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ТЕХНІЧНА СТОРОНА ЇХ ВИГОТОВЛЕННЯ.

У статті зроблено спробу вивчення та класифікації по групах христів-енколпіїнів з фондів культурно-археологічного центру «Пересопниця», прослідковано технічну сторону їх виготовлення на прикладі виготовлення дрібної пластики в період X- XIII ст.

Ключові слова: енколпійон, хрест-мощевик, Київська Русь, Пересопниця.

В данной статье сделана попытка изучения и классификации по группам крестов-энколпионов из фондов культурно-археологического центра «Пересопница», прослежена техническая сторона их изготовления на примере изготовления мелкой пластики в период X-XIII вв.

Ключевые слова: энколпион, крест-мощевик, Киевская Русь, Пересопница.

This article is an attempt to study and classify groups of crosses-encolpion of funds cultural and archaeological center «Peresopnitsa» traced the technical side of their production on the example of manufacturing small plastic between the X-XIII centuries.

Key words: *encolpion, reliquary cross, Kievan Rus, Peresopnitsa.*

Село Пересопниця належить до давніх літописних міст Погориння. Будучи в XI-XIII ст. княжим містом, воно неодноразово привертало увагу київських князів під час боротьби за княжий престол. Від минулої слави Пересопниці залишилися городища та земляні вали, які дивують своєю середньовічною величчю та неприступністю. А ще пересопницька земля приховує безліч цікавих артефактів дрібної металопластики, які є цікавим джерелом вивчення для науковців, істориків та археологів.

29 серпня 2011 року в селі Пересопниця було відкрито культурно археологічний центр «Пересопниця». У центрі діє три музеї: археологічний музей, музей Пересопницького Євангелія та музей – скансен «Княже місто XII-XIII ст.». Серед експонатів археологічного музею особливу увагу привертають предмети дрібної металопластики XI-XIII ст. Окрему групу предметів становлять хрести-енколпіони.

Хрест-енколпійон був розповсюджений в християнській Русі. Їх носили на грудях натомість колишніх язичницьких оберегів, на них клялися у вірності. Енколпійон це складений хрест для зберігання частини мощів шанованого святого, який зображений на одній із сторін хреста (звідки їх друга назва – мощевик). На Русі ці хрести відповідно до особливостей конструкції називали складні, хрести-складні, складні-енколпійони. Для хрестів-енколпійонів відомі й інші терміни – релікварій, пектораль або ставротека [3, с. 59].

Мало знайдеться музейник колекцій, де б не було цих чудових виробів давньоруського прикладного мистецтва. Загублені в давнину знаходяться вони найчастіше в культурних шарах давньоруських міст, селищ, рідко в курганах, а ще рідше в скарбах (скарб закопували в хвилини небезпеки а хрест забирали як оберіг із собою). Вивчення хрестів-енколпійонів дає нам добре розуміння про техніку давньоруського ремесла, про торгівлю, широке розповсюдження християнства, про художні смаки людей того часу. Переглядаючи літературу, яка стосується енколпійонів ми виявили, що найбільші праці по класифікації цих предметів належать Б. А. Рибаківу та Г. Ф. Корзухіній. Вагомий внесок у вивчення волинських енколпійонів зробив М. М. Кучинко, виділивши певні типи волинських хрестів. Та все ж до цих пір ми ще на початковій стадії вивчення цих чудових давньоруських виробів [3, с. 59-77].

У фондовій колекції культурно-археологічного центру «Пересопниця» зберігається 2 цілих, понад 15 стулок енколпійонів та декілька вушок від енколпійонів, які були передані до музею «Волинськими старожитностями» з колекції знахідок, виявлених при проведенні нагляду за земляними роботами під час спорудження КАЦ «Пересопниця» на території Окольного міста в селі Пересопниця.

У даній статті ми зробимо спробу детально описати найкраще збережені хрести-енколпійони з колекції фондів КАЦ «Пересопниця», віднести їх до тієї чи іншої групи та вивчити техніку їх виготовлення в період XI-XIII ст.

Досвід виробництва хрестів-енколпійонів приходить на Русь, як зазначають одні дослідники з Візантії, інші виводять його із Великої Моравії. Проте подібні вироби привозилися на Русь також із Малої Азії, Сирії через Крим, Херсонес. З часом основними центрами в Київській Русі по виготовленню складнів стають Київ, Володимир, Галич. За словами Г. Охріменка центрами декоративно-прикладного мистецтва Північно-Західної Русі були Луцьк, Дорогобуж, Пересопниця, де працювали майстри-ювеліри. Тут виготовлялися енколпійони, прикрашені емаллю та черню. Асортимент виробів володимирських майстрів був досить різноманітним. Про володимирських ювелірів, і речі, які вони виготовляли ми дізнаємося з некролога князю Володиміру Васильковичу, де перераховуються золоті ікони, оклади церковних книг, прикрашені сріблом, емаллю, перлами, відлиті з міді ворота, дзвони. Крім виробів місцевих майстрів, на території Галицько-Волинського князівства поширювалися витвори київських ремісників.

Говорити ствердно про місцеве виробництво енколпійонів ми не можемо, так як переконливих археологічних знахідок на доказ про те, що Пересопниця була центром по виготовленню складнів не знайдено. До прикладу, в Галичі у ремісничій майстерні виявлена знахідка ще невідшліфованої іконки Христа на троні. В Луцьку по вул. Короленка у 1981 р. Г. Охріменком відкрито залишки житла-майстерні: печі (80 x 80 см) та дзвоноподібного тигля з масивною ручкою й отвором біля неї, шматочки олова тощо.

Формочки для лиття хрестів, округлих підвісок відомі з Галича, лунниць – на Добринівському городищі та в Теревовлі, хрестиків – у Шумську, енколпіонів – у Володимиро-Волинську [5, с. 114-116].

Ні заготовок для енколпіонів, ні глиняних чи кам'яних форм для їх виготовлення на території Пересопниці не виявлено. Та археологічні розвідки і дослідження, які проводилися на території села і його околицях, дають можливість ствердно говорити про розвиток ювелірного ремесла та місцевих майстрів-ювелірів, які окрім прикрас виготовляли і хрести-мошевики.

Розвиток ювелірного ремесла в Пересопниці представлений унікальним похованням X ст. майстра-ювеліра. Курганне поховання дослідила К. М. Мельник в 1897-1898 рр., речовий матеріал представлений залізними молоточками, коваделком, бронзовими шаблонами для виготовлення прикрас, велика і малі ваги.

XI ст. представлене залишками ювелірної майстерні, яка було досліджена в 1986 р. поблизу валу в північній частині дитинця [8, с. 57]. Ювелірні майстерні діяли у Пересопниці в XII – XIII ст., про що свідчать знахідки ікони-напівфабриката з бронзи та ливарного хвоста в одній із споруд на Пастівнику [8, с. 57].

Археологічні розкопки на урочищі Пастівник проводилися експедицією Рівненського краєзнавчого музею під керівництвом Б. Прищепи у 2002-2005 рр. На території Пастівника було досліджено об'єкти давньоруського часу, які вірогідно належали до однієї садиби. Серед багатого речового матеріалу, окремо слід відмітити речі, якими користувалися майстри-ювеліри: зливки металів; глиняні тиглі, у яких плавилі кольорові метали; залізну сферичну гиру, обтягнену міддю; пінцет ювеліра; бронзовий пристрій для виготовлення об'ємних металевих виробів. Вони вказують на те, що жителі садиби займалися ювелірним ремеслом [4, с. 49].

Вивчення та дослідження енколпіонів з фондів КАЦ «Пересопниця» ми ведемо посилаючись на дослідження, які провели Г. Корзухіна та А. Пескова. Щоб уникнути зайвої плутанини, характеризувати енколпіони ми будемо по групах за технологією виготовлення, за тематикою зображення, за формою рамен та розміром, і встановлювати приблизне датування.

Г. Корзухіна запропонувала поділити енколпіони за технікою виготовлення на сім груп.

I. Хрести із зображеннями, виконаними різними литими лініями.

II. Хрести з високим рельєфом.

III. Хрести рельєфно-чернені.

IV. Хрести чернені.

V. Хрести з емаллю перегородчасто-виямчасті.

VI. Хрести з емаллю виямчасті.

VII. Хрести рельєфні.

Тематика зображення на хрестах нечисленна. На більшості хрестів зображення на лицевій стороні Розп'яття, на зворотній – Богоматері (Оранта або Одигітрія). Інколи на звороті Богоматір замінюється восьмираменним хрестом. По кінцях зображають в більшості випадків різних святих (погрудне зображення) і значно рідше монограми імені Христа та розквітлі хрести. Зображення святих в якості центральної фігури, що замінюють Розп'яття чи Богоматір, дуже мало, якщо не рахувати однотипних хрестів з Борисом та Глібом.

Написи на хрестах, в тому випадку коли вони є, можуть бути слов'янською мовою. По формі вони діляться на хрести з прямими та заокругленими раменами. Лицева стулка у всіх випадках має по одній шарнірній петлі зверху і знизу, зворотна - по дві.

Для зручної характеристики енколпіони поділяють ще й за розміром. Так хрести розміром 11x10 см називають «великі», 8,1x7,0 см – «середні», а від 6,1x4,5 см до 5,2x3,5 см – «малими».

Серед експонатів середньовічної пластики КАЦ «Пересопниця» особливу увагу привертають декілька бронзових хрестів – енколпіонів, виявлених на території с. Пересопниці та її околицях.

I АК-5. Лицева стулка енколпіона. Відноситься до II групи енколпіонів з високим рельєфом і вільним комбінуванням зображення за Г. Корзухіною [2, с. 60]. Стулка енколпіона великого розміру пошкоджена, зображення нечітке, краї рамен трохи заокруглені та закінчуються круглими виступами – «слізками» по кутах. В центрі стулки енколпіона рельєфне зображення Розп'яття. Навколо голови Христа проглядається крапчастий німб. Його ноги опираються на прямокутну підставку-підніжку. Фігура Христа майже пряма, із зігнутими в ліктях і широко розставленими руками, долоні розкриті і заходять за медальйони. Голова Христа схилена до правого плеча. Тіло оповите набедреною пов'язкою. В медальйонах погрудне зображення трьох святих. З правого боку від Розп'яття розміщене погруддя Богоматері, зліва – св. Іоанна?, зверху св. Миколая? Хрест розміром 9.8x7 см,

без вушка. Такий тип хрестів-енколпіїв отримав надзвичайно широке поширення на давньоруських землях в кінці XII початку XIII ст. Знахідки подібних мошевиків відомі з багатьох міст Волині, Галичини та Київщини.

I АК-457. Інший експонат – хрест-складень знайдено на території Дитинця та переданий до фондів музею в 2012 р. Енколпій цілий, відноситься до III групи за Г. Корзухіною. Краї рамен заокруглені з виступами «слізками». На верхній стулці зображено Розп'яття Хреста, яке частково затерте. На нижній стулці проглядається зображення Богоматері. Богоматір в даному випадку представлена стоячою з піднятими перед грудьми руками поверненими долонями від себе. Зображення Богоматері низько рельєфне, на фоні якого більш високим рельєфом виділена голова, руки Богоматері та краї мофорія, які спадають від її рук по краях і утворюють в центрі глибоке заглиблення. Зображення дуже затерте. Потерті стулки енколпіїв свідчать про те, що їх використовували як амулет прикрасу і носили на грудях поверх одягу. У верхній частині хреста-енколпіїна є маленька кругла дірочка. Даний складень за своїм розміром 4.5x2.5 см відноситься до малих енколпіїв. Датувати даний енколпій доволі складно, так як це випадкова знахідка без конкретного археологічного контексту. Вважається, що найактивніше побутовують такі хрести на рубежі XI-XII ст. [2, с. 117].

I АК-100. Стулка енколпіїна. Відноситься до III групи енколпіїв – рельєфно-чернені за Г. Корзухіною. В дану групу включені енколпіїни, які поєднують в собі рельєфне зображення з плоским, виконаним заглибленими лініями, інкрустованими черню, емаллю, сріблом, оловом з подальшою доробкою різцем. Дана група відзначається структурною ясністю та впорядкованістю. Вона представлена хрестами однієї форми (з заокругленими раменами), похідними від рельєфних хрестів відповідної іконографії, в даному випадку комбінування було рельєфної стулки та стулки з черню. Збережена нижня стулка. По центру чернене зображення 4-конічного хреста. Вірогідно заглиблення під чернь відлито разом з хрестом. Енколпій із заокругленими раменами та добре збереженими виступами «слізками». Розмір без вушка 3.7x2.5 см. Верхня та нижня петля втрачені. Поверхня патинувана. Енколпій датується орієнтовно XII ст.

I АК-99. Енколпій мініатюрний за Г. Корзухіною IV групи – хрести чернені (інкрустовані). Дана група різниться великим різноманіттям іконографічних типів енколпіїв та їх композиційним рішенням, якими відмічені в основному малі хрести даної групи. Серед даної групи є хрести із заокругленими та прямими раменами. Хрест-енколпій з фондів музею з прямими раменами та 4 виступами в середохресті, мініатюрний. Розмір разом з вушком 3.2x1.7 см. Хрест цілий, втрачена тільки маленька частина вушка. На лицевій та зворотній стороні стулок чернені зображення хреста із чотирма кінцями із «саявом» в середині хреста. Чернь частково втрачена, вірогідно заглиблення для неї було відлито разом з хрестом. За словами А. Пескова в останні роки з'явилися нові археологічні знахідки чернених енколпіїв, серед культурних шарів середини – другої половини XI ст., що відносить початок виготовлення хрестів цієї групи до більш раннього періоду [2, с. 141].

У зв'язку з тим, що більшість дослідників М. Кучинко, Г. Охріменко, С. Терський, говорять про те, що місцеві майстри-ювеліри, серед іншої металопластики, виготовляли і хрести-енколпіїни, то в даній статті ми зробимо спробу більш детально розглянути процес виготовлення хрестів по восковій моделі, взявши за основу дослідження Б. Рибаківа.

Особливим напрямком ливарної справи, на землях Київської Русі, було лиття різних побутових і культових предметів з орнаментом та скульптурним зображенням. З литтям масивних предметів дрібне лиття рідниться тільки лиш технікою поводження з металом. Робота майстра, який виготовляв оригінал, по якому повинна була проводитися відливка, була зовсім іншою і потребувала не технічних навиків, а художнього вміння.

Серед технічних прийомів давньоруських ювелірів на перше місце потрібно поставити лиття. Цей найбільш давній прийом обробки металу, відомий ще з часів бронзи.

Якість виробу майже на сто відсотків залежала від якості форми. Потрібно відмітити основні види лиття: 1) лиття в жорстких формах (переважно кам'яних); 2) в пластичних формах (глина, пісок); 3) по восковій моделі зі збереженням форми; 4) по восковій моделі з втратою ливарної форми.

Всі ці прийоми були відомі з глибокої давнини, і вибір того чи іншого прийому середньовічних майстрів не завжди зрозумілий нам.

Наприкінці XII – на початку XIII ст. глиняні ливарні форми замінюються кам'яними із так званим дзеркальним відображенням. Ми можемо лише зробити припущення що пересопницькі майстри, які виготовляли енколпіїни користувалися для їх відливання глиняними формами, які в свою чергу погано зберігаються і є дуже рідкісними знахідками. Весь процес відливу при допомозі

воскової моделі можна реконструювати так: на гладеньку кам'яну чи глиняну плитку наносився шар воску тієї товщини, якої повинен бути виріб. Потім, вирівнявши воскову поверхню, майстер наносив контури речі, обрізав зайвий віск і ліпив орнамент. Для цього він розкатував віск в тоненькі джгутики, шарики, звивав джгутики вдвоє, щоб отримати подібність скані. Підготовлені таким чином деталі орнаменту він викладав на воскову пластину, вигинаючи їх, придушуючи, вирівнюючи краї, покривав рельєфний орнамент косими насічками і т.д.

Якщо річ повинна була мати випуклий орнамент, то робота майстра спрощувалася – він після контурної обрізки воску наносив орнамент гострим різцем. З воску робився стерженьок що доходив до країв підставки. Надалі через нього заливали метал.

Підготувавши модель та охолодивши її, щоб надати міцності воску, майстер заливав її глиняним тістом. Коли тісто висихало, отриману форму злегка обпалювали, після чого віск витоплювався і виливався через восковий стержень з отвором. Після цього форма була готова і замість воску можна було заливати метал. Тільки цей спосіб може пояснити наявність на готових металевих виробах слідів додаткової обробки. Насправді це сліди обробки воскової моделі, повністю перенесені, завдяки глиняній формі, на метал. Зрозуміло, що подібна глиняна форма не могла бути довговічною: вона витримувала два-три десятки відливів. Та у випадку полумки форми (наприклад при вийманні з неї відлитого виробу) у майстра залишалася готова металева річ, і він її міг повністю використати як штамп для штампування на глині нових форм для однотипних речей. Точне копіювання речі, шляхом отримання відтиску готового виробу в глині, не завжди було можливо. Глиняний негатив виходив дуже грубим і не передавав філігранного малюнку.

Древнім руським орнаментальним прийомом слід вважати мистецтво черні, яке дуже часто використовували майстри для прикрашання енколпіїв.

В склад маси для черні входять: срібло, свинець, червона бронза, сірка, поташ, бура, сіль. В більшості ця суміш зберігалася в порошкоподібному стані. Виріб під чернь повинен був бути підготовлений або чеканкою, або тисненням, або литтям таким шляхом, щоб фон був заглиблений в порівнянні з малюнком. Фон ще додатково прошкрябували різцем для кращого щеплення черні з металом. Після цього порошок розводили водою, і отримували кашоподібну масу, яку розмазували по поверхні пластини. Потім пластину ставили на гарячу поверхню, і чернь міцно з'єднувалася з металом. Отримавши чернений фон майстер підправляв краї різцем та доробляв різцем виступаючі частини орнаменту. Такий метод черніння використовували для прикрашання колтів, широких браслетів, поясних накладок та інших речей [6, с. 320].

Татарський погром Русі, в тому числі пересопницького князівства, в 1240-1241 рр. обернув в руїни не тільки великі міста, пригороди і села. Завмерло культурне життя. Промисли і ремесла були зруйновані, торгівельні шляхи, якими постачали мідь для відливання дзвонів, свічників, хрестів і образків були втрачені. Від того часу перестали існувати верстати традиційних ремісничих виробів, в тому числі хрестів-енколпіїв [9, с. 242].

В першій третині XII ст., коли масове виготовлення енколпіїв, які виготовлялися на наших землях, було перерване ординським нашествям, зникає багато вище згаданих типів енколпіїв. Знахідки окремих екземплярів в культурних шарах другої половини XIII – початку XVI ст., говорять лише про побутування старих виробів. В другій половині XIII ст. бронзові литі хрести-енколпії поступово зникають, поступаючись місцем наперсним хрестам-мощевицям, які виготовляли з дорогоцінних металів і мали вони інше символічне зображення. Вони не були масовою продукцією, їх замовляли для знатного духовенства та світських осіб [1, с. 73].

В даній статті була зроблена спроба вивчити та систематизувати хрести-енколпії з фондів музею КАЦ «Пересопниця», взявши до уваги раніше напрацьовані матеріали. Під час роботи ми зіштовхнулися з такими проблемами як недостатність наукової літератури та відсутність належного досвіду. Тема дрібної металопластики є дуже важливою для вивчення давньоруського мистецтва і духовної культури. В її дослідженні є багато прогалин і проблем, зокрема питання існування регіональних центрів або осередків виготовлення прикрас на Волині та Галичині. Дана стаття є початком наукового вивчення давньоруської металопластики з фондів культурно-археологічного центру «Пересопниця».

Джерела та література

1. Археология. Древняя Русь. Быт и культура. – Москва, 1997. – С.73.
2. Корзухина Г.Ф. Древнерусские енколпионы. Нагрудные кресты-реликварии XI-XII вв./ Корзухина Г.Ф., Песков А. А. – Санкт-Петербург, 2003. – 432 с.

3. Кучинко М. Культура Волині та Волинського Полісся княжої доби / Кучинко М., Охріменко Г., Савицький В. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2008. – 328 с.
4. Прищепа Б. Давня Пересопниця / Прищепа Б. // Наукові записки [присвячується 450 – річчю з часу створення Пересопницького Євангелія] / Рівнен. обл. краєзн. музей; голов. ред. Булига О.– Рівне, 2011. – Вип. ІХ, ч. 1. – С. 47 – 53.
5. Охріменко Г. Волинські знахідки давньоруських енкалпіїнів / Остапюк О., Стемковський В. // Волинська ікона: дослідження та реставрація: наук. зб.: матеріали Х міжнар. конф. – Луцьк, 2003. – Вип 10. – С. 114 – 116.
6. Рыбаков Б. А. Ремесло Древней Руси / Рыбаков Б. А. – Москва: Изд-во АН СССР, 1948.– 792 с.
7. Терський С. Археологія доби Галицько – Волинської держави / Терський С. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 108 с.
8. Терський С. Пересопниця: краєзн. нарис / Терський С.- Рівне: Азалія, 2003. – 160 с.
9. Цинкаловський О. Хрести –енкалпіїони / О. Цинкаловський // Охріменко Г. Олександр Цинкаловський та праісторія Волині / Охріменко Г. , Скляренко Н., Каліщук О., Ткач В., Романчук О. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2007

УДК 745.55(477.81)

М.В. Федоришин

РЕМІСНИЦТВО У ЛІТОПИСНІЙ ПЕРЕСОПНИЦІ

У даній статті подано перелік різних видів ремесел, що були виявлені археологами на території літописної Пересопниці та представлено окремі цікаві артефакти, які свідчать про свою вагому складову виробничої інфраструктури літописного міста.

Ключові слова: Пересопниця, артефакти, ремесло.

В данній статтє перечислены различные виды ремесел, которые были обнаружены археологами на территории летописной Пересопницы и представлены отдельные интересные артефакты, которые свидетельствуют о своей весомой составляющей производственной инфраструктуры летописного города.

Ключевые слова: Пересопница, артефакты, ремесло.

This article lists the different types of crafts that have been discovered by archaeologists in the chronicle Peresopnytsya and presented some interesting artifacts that indicate a significant component of the industrial infrastructure of the chronicle.

Keywords: Peresopnytsya, artifacts, crafts.

Пересопниця як столиця удільного князівства давньоруської держави відома з 1149 року [2; с.226]. Залишки оборонних фортечних земляних валів і ровів приваблюють археологів уже 150 років поспіль. Однак ремісничі майстерні різних виробництв літописного міста вдалось віднайти небагатьом. Назвемо окремих із них: Володимир Терський [1], Святослав Терський [12], Богдан Прищепа [9].

Археологічними дослідженнями в північній та західній (прирічковій) частинах дитинця встановлено, що основним заняттям жителів Пересопниці були ремесла. Терським С. було досліджено чотири ремісничі споруди, пов'язані із залізоплавильним виробництвом. Ряд житлових споруд, розташованих тут же, теж мали відношення до ливарної справи, про що свідчили залізоплавильні горни, розташовані неподалік, а також знахідки у господарській ямі біля наземного житла XII ст. горщика, наповненого промитою болотною рудою, яка служила сировиною для залізобного промислу.

Залізобні горни, досліджені на городищі, судячи із збережених решток, типової для раннього середньовіччя конструкції, глиняні, округлої куполовидної форми діаметром 1,0-1,2 м, одноразового використання. Біля одного із розкопаних горнів були зібрані ошлаковані керамічні сопла, які служили для нагнітання повітря. В їх отворах, діаметром 2 см, застигло розплавлене залізо., внаслідок чого сопла стали непрдатними для дальшого використання і були розбиті.

Залізобне виробництво у княжу епоху було основою економіки. Залізо використовували для виготовлення всіх основних знарядь праці, предметів побуту та озброєння. Тому залізобний центр дитинця працював дуже інтенсивно, про що свідчать сліди багаторазового ремонту залізоплавильних горнів та значна кількість зібраних шлаків.